

Maciej Gradowski
Biblioteka Papieskiej Akademii Teologicznej
Kraków

Druki niemieckojęzyczne wydane w Krakowie w XVI wieku

Temat wymieniony w tytule był już przedmiotem zainteresowania badaczy. Problem ten poruszała Alodia Kawecka-Gryczowa w *Drukarzach dawnej Polski...*¹ omawiając działalność wydawców. Nikt jednak nie policzył ile dokładnie niemieckojęzycznych druków ukazało się w Krakowie w XVI wieku. Praca jest próbą takiego zestawienia i opracowania danych ilustrujących produkcję wydawniczą w tym zakresie. Odpowiada na pytania: kto wytwarzał, ile, w jakich latach i jaki rodzaj piśmiennictwa. Przedstawia również warunki, które umożliwiły druk po niemiecku w stolicy Królestwa Polskiego.

Źródłem do badań była *Bibliografia polska* Karola Estreichera². W wyjaśnianiu niektórych kwestii pomocne były *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące...* Konrada Zawadzkiego³. Opisując społeczność Krakowa oparto się na artykule Janiny Bieniarzówny pt. *Cofanie się fali niemieckiej*⁴.

Krótką charakterystyka ludności miejskiej.

Niemiecka społeczność odgrywała w Krakowie znaczącą rolę w życiu Krakowa w XVI wieku. Szczególnie w jego pierwszej

¹ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej. T. 1: *Małopolska, cz. 1: wiek XV-XVI*. Wrocław 1983.

² Estreicher K.: *Bibliografia polska*. T. 8. Kraków 1882; T. 12-33, Kraków 1891-1939.

³ Zawadzki K.: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII w.: bibliografia*. T.1: 1514-1661. Wrocław 1977; T. 3: 1501-1725. Wrocław 1990.

⁴ Bieniarzówna J.: *Cofanie się fali niemieckiej*. [W:] *Dzieje Krakowa*. T. 2: *Kraków w wiekach XVI-XVIII* Pod red. J. Bieniarzówny i J. M. Małeckiego. Kraków 1984, s. 71-85.

połowie. Wyraźnie zgermanizowaną grupą było pospólstwo, zamożni kupcy i rzemieślnicy. Jednak w przeciwieństwie do XV w., w szesnastym stuleciu zaznacza się powolna ekspansja żywołu polskiego. Proporcje narodowościowe wyrównują się tak, że „w 1522 r. rajcy miasta Kleparza zatwierdzili na prośbę tkaczy i sukienników ustawy cechowe przetłumaczone na język polski z dawnych statutów ułożonych po niemiecku”⁵. Lecz statuty najczęściej spisywane były w zrozumiałym przez wszystkich języku łacińskim.

Najbardziej zniemczoną warstwą był patrycjat. „Czynnikiem opóźniającym polszczenie się patrycjatu krakowskiego stała się imigracja w drugiej połowie XV i XVI w. Z niemieckich krajów nadreńskich, głównie z Alzacji. Przybyłe stamtąd rodziny Bonerów, Bethmanów, Decjuszy, Schillingów [...] dzięki swoim talentom kupieckim i organizacyjnym wzmogły znacznie majątek żywołu niemieckiego w Krakowie, a wskutek swych upodobań artystycznych i kulturalnych przyciągały rodaków czynnych na polu sztuki i przemysłu artystycznego [...]”⁶. Z reguły najpóźniej w trzecim pokoleniu ulegali polonizacji, ale niektóre rody (np. Schillingów) trzymały się swych nadreńskich korzeni.

Ścieranie się interesów polskich i niemieckich można było zaobserwować przy obsadzaniu miejsc w radzie miasta. „O ile są wahania w naborze Polaków do 1520 r., to przez następne dziesięciolecie obserwujemy systematyczny wzrost elementu rodzimego”⁷. Działo się tak za sprawą wojewodów krakowskich Andrzeja Tęczyńskiego, urzędującego w latach 1527-1533 oraz Piotra Kmity, pełniącego tę funkcję od 1537 do 1553 r. Jako że wojewodowie mieli przywilej wyboru tzw. rady urzędującej oraz nowych rajców na miejsce zmarłych, to w nominacjach faworyzowali Polaków i dokładali starań, aby zwiększała się ich liczba w radzie. Takie postępowanie doprowadziło do konfliktu polsko-niemieckiego w radzie na początku lat trzydziestych.

⁵ Tamże, s. 72-73.

⁶ Tamże, s. 74.

⁷ Tamże, s. 74.

Wzrost znaczenia mieszczan Polaków obrazuje wygrany, choć z trudem, spór o język kazań w kościele Mariackim z przełomu 1536 i 37 r. „Polskie mieszczaństwo Krakowa, podówczas stolicy Królestwa Polskiego, stojącego u szczytu potęgi, potrzebowało pomocy episkopatu, sejmu i opinii szlacheckiej, aby uzyskać obronę najprymitywniejszych praw językowych przeciw obcej mniejszości przed forum polskiego monarchy. Dowodzi to [...], jak potężny był wpływ niemieckiego patrycjatu, a rozwinięcie ze strony polskiej tak szerokiej akcji [...] wskazuje, że dwór królewski musiał być nastawiony życzliwie dla Niemców i na prośby mieszczan polskich niechętnie reagował”⁸.

Zestawienie produkcji wydawniczej.

Liczna społeczność niemiecka w Krakowie, wykształcone, majątne rody z szerokimi wpływami, drukarze pochodzący z Niemiec. Wydawało by się, że to wszystko w znacznym stopniu powinno odbijać się w produkcji wydawniczej tego okresu. Jednak nic takiego się nie obserwuje. Na tle ogólnej liczby drukarni i wypuszczanych przez nie tytułów, ilość dzieł niemieckich nie przedstawia się zbyt okazale.

K. Estreicher w *Bibliografii polskiej* zarejestrował 29 druków niemieckojęzycznych wydanych w Krakowie w XVI wieku.

Pierwszy wyszedł spod prasy Jana Hallera w 1508 r., a więc w kilka lat po uruchomieniu przez niego warsztatu. I aż do lat dwudziestych był to jedyny ślad języka niemieckiego drukowanego w stolicy Królestwa.

Podjęcie produkcji niejako na nowo, wiąże się z powrotem z Wiednia w 1518 r. Hieronima Wietora. Do roku 1530 w swoim zakładzie wydał 4 tytuły. W tym czasie ukazały się jeszcze dwa dalsze, ale K. Estreicher w *Bibliografii...* nie przypisuje ich żadnemu z działających wówczas wydawców. Jako miejsce druku podaje tylko nazwę miasta – Kraków.

W następnym dziesięcioleciu (1531-40), produkcję niemieckojęzyczną podtrzymywali: Maciej Szarffenberg

⁸ Friedberg M.: *Kultura polska a niemiecka : elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*. T. 1. Poznań 1946, s. 350.

(2 pozycje) i Paweł Helicz (1 pozycja). Jest jeszcze jedno wydawnictwo sygnowane jedynie nazwą miasta. Do połowy wieku Hieronim Wietor opublikował jeszcze 2 druki, a Maciej i Hieronim Szarffenbergowie w swoich oficynach po jednym. Daje to ogólną liczbę piętnastu druków w języku niemieckim w ciągu pięćdziesięciu lat.

Następne dekady nie przyniosły większych zmian. Ilość tłoczonych dzieł wahała się od jednego w latach 1581-90 (w oficynie Mikołaja Szarffenberga) do czterech w latach 1551-60 (drukarnie: Dziedziców - 1, Łazarza Andrysowica - 2, bez nazwy drukarni - 1). W dziesięcioleciu 1561-70 pojawiły się 2 druki z zakładu Mikołaja Szarffenbergera i jeden bez podania nazwiska drukarza. Podobnie było w latach 1571-80, z tym, że Mikołaj Szarffenberger wydał o jedną pozycję mniej.

W ostatnich latach XVI w. wyszły 3 druki - edycje kalendarza Gabriela Joanniego pt. *Der Neue Krackische Kalender...* Choć K. Estreicher nie podał ani miejsca wydania, ani właściciela oficyny, z pewnością jest to druk krakowski⁹.

W produkcji wydawnictw niemieckojęzycznych prym wiodła rodzina Szarffenbergów. Maciej, Hieronim, Mikołaj i Stanisław wypuścili na rynek w sumie 8 druków. Niewiele ustępował im Hieronim Wietor, sam wydał 7 tytułów, w tym 1 nie jest datowany. Łazarz Andrysowic opublikował 2 druki, a Paweł Helicz i Jan Haller tylko po jednym. Dużą grupę, bo aż 10 tytułów (wliczając kalendarz G. Joanniego) stanowią wydawnictwa, na których z całej adres wydawniczy służy tylko nazwa miasta Kraków.

Najlepszy dla druków niemieckojęzycznych był okres 1521-30. Wtedy to krakowscy drukarze wyprodukowali 6 dzieł. Przez kolejne 30 lat liczba publikacji utrzymywała się na stałym poziomie czterech tytułów w ciągu dekady. W sumie w latach 1521-1570 ukazało się aż 21 druków. Na pozostałe 50 lat przypadło więc zaledwie 8 tytułów (TABELA 1).

⁹ *Polski Słownik Biograficzny*. T. 11, z. 51. Wrocław 1965, s. 248: „Główną pozycję w jego [Gabriela Joanniego] dorobku twórczym stanowi grupa popularnych kalendarzy i prognostyków, które ogłaszał w l. 1597-1609. O ich wziętości świadczą równoległe ogłaszane wersje w językach: niemieckim [...]”.

Lata	Hieronim Wietor		Szarffenbergowie										
			Maciej		Hieronim		Dziedzice		Mikołaj		Stanisław		
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	
1503-1510													
1511-1520													
1521-1530	4	2											
1531-1540		2	2	1									
1541-1550	2	1	1		1								
1551-1560							1						
1561-1570									2				1
1571-1580									1				
1581-1590													1
1591-1600													
Bez roku	1												
RAZE M	7	5	3	1	1		1		3				2

TABELA 1.

Druki niemieckojęzyczne wydane w XVI w. przez poszczególnych drukarzy.

N – druki niemieckojęzyczne.

M – druki mieszane.

Florian Ungler		Łazarz Andryś wic		Paweł Helicz		Jan Haller		Kraków		RAZEM	
N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
						1				1	
								2		6	2
	3			1				1		4	6
										4	1
		2						1		4	
								1		3	1
								1		2	
								1		1	1
								3	1	3	1
										1	
	3	2		1		1		10	1	29	12

Spośród wszystkich wydawnictw największą grupę – 12 pozycji – stanowiły dykjonarze, wokabularze i dzieła, w których język niemiecki pojawiał się w towarzystwie innych języków: łacińskiego, polskiego, hebrajskiego. Najwięcej z nich (5), wyszło spod prasy Hieronima Wietora.

Almanachy i kalendarze to drugi najobszerniej prezentowany typ piśmienniczy. W ciągu całego stulecia w Krakowie, w języku niemieckim ukazało się ich 11. Ich autorami byli m.in. Piotr Proboszczowic i Gabriel Joannicy. Cztery almanachy zostały wydane w firmie Szarffenbergów, mieszczącej się przy ul. św. Anny 6, a cztery dalsze nie są dokładnie przypisane do któregośkolwiek warsztatu.

Akta, statuty, konstytucje i przywileje to 6 tytułów. Większość z nich (4), wydrukował Hieronim Wietor. Sześć pozycji to gazety ulotne poświęcone ważnym wydarzeniom historycznym (np. śmierci króla Zygmunta I Starego w 1548 r.). Z historią wiąże się jeszcze jedno dzieło wydane przez Mikołaja Szarffenbergera w 1578 r. pt. *Die Gemaine und eintrechtige...* Michaela Fridewldusa. Tylko cztery druki niemieckojęzyczne dotyczyły zagadnień religii w najszerszym tego słowa znaczeniu (TABELA 2).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na cztery tytuły, które miały po kilka wydań. Dwa z nich to dykjonarze. Najwięcej wydań, bo aż dziewięć miał *Dictionarius rariarum rerum cum germanica atque polonica...* J. Murmeliusa wydrukowany przez Hieronima Wietora. Wietor był również wydawcą trzech edycji *Dictionarius trium linguarum* F. Mymera.

Oprócz słowników, Wietor pięciokrotnie wznawiał *Disticha moralia polonicis et germ. rylhnicis exorneta p. Mymerum* Dionizego Cato oraz dwa razy opublikował *Formula honestae vitae* (po polsku, niemiecku i łacinie) Seneki. To ostatnie dzieło wyszło wcześniej w 1532 r. z warsztatu Macieja Szarffenberga.

	Kalendarze Alma- achy	Akta, statuty przywi- leje	Gazety ulotne	Dziela histo- ryczne	Druki dot. religii	Dykcjo- narze, druki mie- szane
Hieronim Wietor	1	4	1		1	5
Szarfenbergo wie	4	1	1	1	1	3
Florian Ungler						3
Łazarz Andrysowic	2					
Paweł Helicz					1	
Jan Haller					1	
Kraków	4	1	4			1
RAZEM	11	6	6	1	4	12

TABELA 2.

Typy piśmiennictwa druków niemieckojęzycznych wydanych w Krakowie w XVI w.

Tabela nie uwzględnia druku pt. *Remedium (das) wider die Engl. Schwed. Cracaw*, rejestrowanego przez K. Estreichera (*Bibliografia polska*, Kraków 1882, t. 8, s. 21), ponieważ nie udało się rozwinąć skrótu tytułu i dokładnie określić typ tego wydawnictwa.

W XVI wieku w Krakowie ukazało się 29 druków niemieckojęzycznych. Doliczając jeszcze 12 druków mieszanych, daje to ogólną liczbę 41 pozycji, w których pojawił się język niemiecki. Mimo korzystnych warunków istniejących w stolicy Królestwa w XVI wieku drukarstwo w języku niemieckim nie rozwinęło się na dużą skalę. Być może było to spowodowane

ogromną dominacją łaciny w tym wieku i wzrostem znaczenia społeczności polskiej w Grodzie Kraka.

BIBLIOGRAFIA

1. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej. T. 1: *Małopolska, cz. 1: wiek XV-XVI*. Wrocław 1983.
2. Bieniarzówna J.: *Cofanie się fali niemieczyny*. [W:] *Dzieje Krakowa*. T. 2: *Kraków w wiekach XVI-XVIII*. Pod red. J. Bieniarzówny i J. M. Małeckiego. Kraków 1984, s. 71-85.
3. Estreicher K.: *Bibliografia polska*. T. 8. Kraków 1882; T. 12-33. Kraków 1891-1939.
4. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 11, z. 51. Wrocław 1965.
5. Zawadzki K.: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII w. : bibliografia*. T.1: *1514-1661*. Wrocław 1977; T. 3: *1501-1725*. Wrocław 1990.
6. Friedberg M.: *Kultura polska a niemiecka : elementy rodzinne a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*. T. 1. Poznań 1946.